

Проблема традиційних цінностей та їх трансформації у суспільній свідомості межі 19-20 століть у повісті В.Леонтовича «Старе й нове»

Проблема традиційних цінностей у суспільстві розглядається письменником через її втілення в цілому ряді модифікацій: подружнє життя, любовні стосунки, “батьки і діти”.

Для повісті “Старе й нове” характерне глибоке відтворення стихійного, природного в людині, її пристрастних захоплень і поривань. Найяскравіше ці думки знайшли своє відображення у постатях Марини, Ракла, дружини Чаплія. Цим засвідчується інтерес В.Леонтовича до проблем співвідношення біологічного і соціального в людині, загалом характерне для його епохи. Найяскравіше своє вираження воно знайшло у творчості В.Винниченка, зорієнтоване значною мірою на пошуки розв’язання проблем статі (драми “Пригвожденні”, “Мохноноге”, “Щаблі життя” і роман “Записки кирпатого Мефістофеля”). Однак лише біологічна пристрасть не може бути тривким ґрунтом для стосунків чоловіка і жінки. Потрібне духовне єднання.

Звернення до проблеми нещасливого шлюбу висвітлюється у повісті В.Леонтовича “Старе й нове”, в якій письменник висвітлює одну з вічних проблем – стосунки між чоловіком і жінкою. Філософ М.Шлемкевич говорить про неї як одну з вихідних “точок нової культури і щастя людини” [4, с.158] Але причини, що призводять до руйнації союзу чоловіка і жінки, зовсім інші, ніж у попередників і сучасників В.Леонтовича.

Заглиблюючись у внутрішній світ героїв, автор зосереджує увагу на внутрішніх процесах, відтворює їхню складну діалектику. Причини, що призводять до руйнації патріархального укладу в родині, ховаються у соціальних чинниках. Вимушене безробіття господаря призводить до втрати ним своєї усталеної звичаєм ролі годувальника родини. А, отже, і до знищення його батьківського авторитету. В.Леонтович уже з самого початку вказує на те, що шлюб неодмінно має зазнати фіаско, оскільки повідомляє, що “дружина у Чаплія була “ледачою”, впертої і ненажерливої вдачі, понад міру полюбляла спокій, “цуралась праці і клопоту” [3, с.20].

Таким чином з’ясовується, що коріння незлагоди між подружжям глибше, ніж тимчасові економічні проблеми, і ховається воно у викривлених життєвих засадах героїв, їхньому відступництві від моральних принципів. Тому автор через змалювання процесу руйнації патріархальної родини переходить до розкриття явища проституції, як одного із аспектів проблеми статі. Не отримуючи грошей від чоловіка, дружина відкрила будинок розпусти. Чаплія це

ще більше пригнічувало. “Він звик з презирством відноситися до розпусти, знав погляд людський на неї, тяжко вражало його гонор, що у його хаті заводиться таке кишло” [3, с.20].

Безробіття, відсутність поваги до сім'ї, її нормальної природної функції роблять Чаплія збоченцем, п'яницею. Процес руйнування, розкладу особи поглиблюється. “Чаплій пересиджував по шинках, у знайомих, або і так марнував його на вулиці, додому ж надходив вже тільки аби зараз укублитися та заснути” [3, с.21].

Проблема проституції знаходить своє подальше розгортання в образі Марини. У повісті “Старе й нове”, подібно до творів Панаса Мирного “Повія”, М.Жука “Дора”, “Вона”, М.Могилянського “Згуба”, автор ставить проблему проституції в комплексі з іншими злободенними питаннями.

Варто відзначити, що на особливу увагу заслуговують літературно-критичні розвідки В.Леонтовича, з якими він регулярно виступав на сторінках періодики. Зокрема, прилучився письменник до дискусії, що розгорнулася навколо п'єси В.Винниченка “Щаблі життя”. Аналізуючи драму, В.Леонтович не вдається до крайнощів та експресивних означень, як це робить С.Єфремов, а намагається викласти свої погляди на проголошений В.Винниченком принцип “чесності з собою” та можливості його утвердження як у літературній практиці, так і в реальному житті. Письменник, ототожнюючи автора з його персонажем, підкреслює, що принцип бути “чесним з самим собою” дуже подобається Володимирі Винниченкові, тому він раз у раз до нього звертається. Така позиція критика видається поверховою і недостатньо вмотивованою. Виважуючи життєві принципи Мирона Антоновича, одного з персонажів п'єси, В.Леонтович зауважує, що герой Винниченка – людина егоїстична і насмішкувата, така, що понад усе ставить досягнення власної мети, топчучи всіх і все навколо себе. Домінуючими почуттями, що спрямовують героя, стверджує критик, – є жадоба і ненависть. Такий підхід видається аж занадто пристрасним та емоційним. Швидше можна наголосити на тому, що головним недоліком Мирона Антоновича є якраз “серцева недостатність”, бажання керуватися в житті виключно розумом, спрямовуючи свої вчинки у відповідності до того, що йому диктує здоровий глузд, гасіо. Саме такий підхід до вирішення життєвих дилем дозволяє персонажеві шляхом логічних роздумів про доцільність чи не доцільність тих чи інших вчинків прийти до висновку про те, що не буде нічого поганого в тому, коли сестра стане повією, адже таким чином вона зможе розв'язати матеріальні проблеми сім'ї. Цей епізод викликав особливо бурхливий відгук критиків, що звинуватили В.Винниченка в

популяризації проституції та виправданні поведінки людини, що суперечить загальноприйнятим моральним засадам суспільства, якщо вона продиктована природним сексуальним потягом. З цього приводу В.Леонтович так тлумачить позицію автора п'єси: “Бути чесним з собою, на думку автора – це мати жадність до життя, бути метеликом, скрізь давати собі простір і волю, не зважаючи на інших, на долі яких так чи інакше може відбитися ця воля, та це була б “зайва шкаралупа”, проти якої він так завзято змагається. А от собі дати простір – це, на його думку, обов’язок кожного чоловіка” [2, с.618] .

Отже, резонно запитує критик, чи буде справедливим щодо суспільства, коли наявність необмежених прав індивідуума не зрівноважуватиметься відповідним колом обов’язків? Яка ж це буде воля? Але категоричної відповіді на поставлене ним запитання В.Леонтович не дає, надаючи можливість кожному читачеві самому вирішувати проблему морального вибору. Власне, критик не відмовляє у цьому праві і персонажам п'єси: “Герой воліє вибрати те, що йому приємніше: чи стримати свій половий інстинкт і працювати серед людей, користуючись їхньою повагою, чи дати простір тому інстинктові і за те терпіти громадський осуд?” [2, 618].

Як белетрист, В.Леонтович намагається застосувати наведену вище сентенцію, створюючи образи Марини та Івашки Ракла у повісті “Старе й нове”. Письменник порушує проблеми руйнування патріархального суспільного укладу, що призводить до морального розкладу особистості.

Зосереджуючи свою увагу на образі Марини, письменник не подає глибинного психологічного аналізу душі героїні, та все ж окремими штрихами, поворотами сюжету він показує її в момент рішучого морального опору суспільному цинізму.

В чому ж автор вбачає першопричину до морального падіння Марини? “Справді, як часто буває, – пояснює автор, її звів тоді один парубок, обіцяючи узяти, а потім відкинувся” [3, с.51]. І все ж, навіть за таких скрутних обставин дівчині можна було б якось облаштувати своє життя, не пускатись у гультяйство, “та вона сама не вбачала у йому нічого особистого ні неприємного, ні негарного, а навіть віддалася йому з запалом. І до речі, якщо по правді, не через що, як через це, вона мала надзвичайний поспіх серед тих самих чоловіків та хлопців, які гудили та одвертались від неї за те на людях” [3, с.51].

Поставши перед потребою вибору між покликом інстинкту і добропристойністю, Марина обрала для себе те, що підказувала їй природна чуттєвість, при цьому “товаришок своїх, що зазнали на віку всячини, дивувала

якоюсь надмірною зухвалістю та захопленням у розпусті. Вона у голос зачипала усіх і скрізь, прилюдно вистроювала сороміцькі штуки, вигукувала найбезсоромніші слова, з коханцями згоджувалася на усе, і то не з самого обурення і не тільки на посміх громади, що без жалю викинула її з-поміж себе на смітник, а таки в значній мірі залюбки, задовольняючи тим свій необмежено палкий темперамент” [3, с.51].

Домінування чуттєвого начала, що призводить до повної моральної деградації героїні, проявляє себе у викривленні її поглядів на шлюб та сім'ю. І лише раптовий спалах кохання до Івашки Ракла примушує героїню зробити відчайдушну спробу вирватися з полону тваринної хіті і спробувати налагодити своє життя в межах загальноприйнятих моральних засад. Спочатку це прагнення неусвідомлене, майже інстинктивне: “З того часу вона почула, наче їй щось пороблено. Вона змагалася, напружувала усю свою волю, та не здолала визволитися з того кохання. Ракло одно стояв їй перед очима, гультайське життя їй спротивилося, щось поривало її тільки до самого Івашки” [3, с.51]. Таким чином письменник наголошує на тому, що людина, яка в силу певних обставин опинилась на дні, все ж не перестала бути людиною. Вона виявляє себе як особистість. У Марини з'явилось бажання жити по-людському, стати дружиною Івашки, “любо та мило жити з ним, як люди, схотілося мати дітей, заманулося надто родинного життя звичайної людини” [3, с.51]. В її душі жевріла надія на Ракла, котрий чомусь ніяк не наважився їй запропонувати одруження, тому за першої нагоди вона викладає свій намір Івашці.

Письменник порушує проблему простого людського щастя, потреби в коханні, залежності людини від суспільно-побутових обставин, в які вона потрапляє, протистояння фатальній долі, утвердження своїх почуттів. Але така позиція героїні натикається на стіну непорозуміння з боку її обранця, який сповідує життєві принципи, близькі з постулатом “чесності з собою”. Бути чесним з собою – це основний принцип існування Івашки Ракла. Він раз-у-раз розмірковує над цим. Одруження для нього – це лише “зайва шкаралупа”, проти якої він так завзято змагається. “ Я вважаю жениття, – казав Івашко Марині, – нікчемною людською вигадкою, здатною тільки на те, щоб відібрати і в жінки, і в чоловіка волю, а я волю кохаю над усе.” [3, с.52].

Отже, життєва філософія Івашки Ракла співзвучна з поглядами Винниченкового Мирона Антоновича, котрий витворює власну теорію “чесності з собою”. Співпадають вони і з позиції раціональності. Саме на цій zasadі ґрунтуються його погляди на шлюб. “Жениття нам ні до чого. Його вигадали ті, в кого багацько добра, і вони трусяться над їм та, боячись віддати

його не своїм дітям, раді зав'язати світ своїй парі. Невже ж ти хотіла б, щоб ми, побравшись, вже заради людського пересуду, не давали одно одному дихати, ревнуючи” [3, с.52]. Марина ж, незважаючи на свою, здавалося б, аморальність і відвертість у питаннях задоволення потреб тіла, підсвідомо схиляється перед традиційними уявленнями про шлюб. Її прагнення стати дружиною Ракла продиктоване, перш за все, усвідомленням душевного дискомфорту, пов'язаного зі своїм низьким соціальним статусом. Шлюб для неї стане можливістю власного самоствердження як суспільної одиниці. Крах надій на заміжжя примусив Марину з рік “гуляти скажено”, жахаючи людей своїм розпустом, поневіряючись та глузуючи з своїх коханців, що тепер їх сила липла до неї, і тільки самого Івашку кохала так само, як і попереду” [3, с.53]. Веселість Марини, горілка – це своєрідна маска від людських образ і зневаги, це втеча від самої себе. Почуття зневаженої і скривдженої людини – це її природний стан. З нього зростало самокартання, дорікання, виправдання і відчай, зневага і насміх. Такий її стан подекуди сягав такої напруги, що її розвихрена психіка хотіла зовсім забутись. І тоді вона, перериваючи потік болючої думки, сміється, п'є горілку. Течія почуттів відсовується вбік, щоб знову повернутися до основного русла – до кривди. Тепер ніщо не заважає їй вивернути, здавалося, надійно прихований від людського ока сердечний біль, що його письменник відтворює цілісно, іманентно, в процесі саморуху і саморозвитку (“голосно, здригаючись, заридала”), як це, звичайно, й трапляється у скривджених душах.

В.Леонтович дошукувався коренів породження проституції. Саме через таких, хто прагне вільної любові, не задумується над майбутнім свого роду, нації, рушається сім'я, виникає таке явище як проституція. Тема пропашої жінки досить широко висвітлювалася у західноєвропейській літературі. До неї особливо часто зверталися французькі письменники. Серед митців, які розробляли цю тему, є і видатні реалісти і другорядні літератори інших творчих напрямів – натуралістичного, сентиментального тощо. До неї зверталися брати Гонкур, Бальзак, Золя і Мірбо. Висвітлення проблеми проституції зустрічаємо в російській літературі (Л.Толстой “Воскресіння”, О.Купрін “Яма”). І коли ми в цьому плані зіставимо роман “Повія” з його надзвичайно широкою та глибокою соціальною і психологічною мотивацією, то побачимо, що твір Панаса Мирного посідає особливо видатне місце серед усієї літератури на тему пропашої жінки. Причому письменник розкриває ті справжні причини, які зумовили становлення Христі як проститутки. Е.Золя, наприклад, не цікавить соціальний бік проституції. В силу своєї фізіологічної природи його героїня Нана шукає насолоди у зв'язках з чоловіками. Не горе, не злидні та недостатки, тобто не соціальне становище штовхають таких жінок на згубний шлях. Нана часом

втрачає людську подобу, від її поведінки віє чимось тваринним, огидним. В.Леонтович виходить на ширше коло морально-етичних проблем у стосунках між статями, показує себе як майстерний психолог, знавець людської душі. За словами І.О.Денисюка, “культура інтимного життя якнайтісніше пов’язана з ментальністю кожного народу, з його морально-етичними традиціями та звичаями. І відтворення кохання у мистецтві є однією з істотних прикмет його національної специфіки” [1, с.377]. Зображення цієї проблеми у творах різних авторів засвідчує її актуальність для тогочасної української суспільності. В.Леонтович знов таки порушує проблему простого людського щастя, потреби в коханні, залежності людини від суспільно-побутових обставин, в які вона потрапляє, протистояння фатальній долі, утвердження своїх почуттів. На відміну від В. Винниченка, В.Леонтович рішуче відмежовується від життєвих принципів своїх персонажів, вбачаючи в них індивідууми, в яких домінує біологічне начало, позбавлені моральності. Ця позиція яскраво засвідчена словами самого письменника: “Основою моралі є не чесність з собою, а користь і інтерес громадянства, або і всього людського роду” [2, с.618]. Письменник не дає власних оцінок у цьому творі, але дає нам зрозуміти, що він схвалює прояви здорового, природного почуття.

Проблема традиційних цінностей чи не найкраще передає свою специфіку у повісті через стосунки батьків і дітей. Спостерігаючи за моральним занепадом власних батьків “хлопці Чаплієві теж розбещувались, гульвісничали й на попухлих від горілки обличчях їх Чаплій часто бачив синяві та кроваві плями” [3, с.21]. Бездіяльність Чаплія, його постійна відсутність вдома і блукання по шинках, власне, і призводить до того, що діти все більше прихиляються до Чапліихи, сприймаючи її викривлені моральні засади, як свої власні. Слабкі спроби Чаплія змінити щось у сім’ї після суду викликають справжню баталію, у якій старші сини та доньки стають однозначно на бік матері. Таким чином батько остаточно відчужується від родини, внаслідок чого переривається традиційний зв’язок поколінь.

Розглянувши проблему традиційних цінностей у суспільстві, переконуємося, що В.Леонтович у своїй повісті надавав специфіці взаємин між людьми особливого значення, яке характеризує дуалізм письменницького “Я” – В.Леонтовича, прагнення письменника глянути на проблему з різних боків і таким чином передати багатогранність, нестандартність людських почуттів, стосунків і життя в цілому. Одне слово, увага письменника була прикута до взаємин між людьми, специфіки сімейного життя, стосунків між закоханими.